

Szekér Endre

Túl a poklon

(Zám Tibor hetvenedik születésnapjára)

“Hol azelőtt az angyal állt a karddal, –
talán most senki sincs.”

(Radnóti Miklós)

Radnóti Miklós mindig “halálraítéltként” élt, mindig megküzdött a halál gondolatával, a “jó halál kegyelmében” bízott, tudta, hogy sorsa “elvégeztetett”, “fűrészes sír fejem felett”. A költő – újra meg újra megírta a “költőhalált”, az elveszett barátok tragikus “fogolyhalálát”, és keserű emlékezésében így fogalmazta meg a meghalt barátok állandó jelenlétét, figyelmeztető hiányukat: “Ülnek az asztalnál, megbújnak a nők mosolyában / és beleiszznak majd poharunkba, kik eltemetetlen, / távoli erdőkben s idegen legelőkön alusznak”. Akkor a világháború távoli országai, a katonaként és munkaszolgálatosként elhurcolt emberei, emlékei készítetik Radnótiit arra a komor megállapításra, hogy “mert ami volt, annak más távlatot ad a halál már.” (A la recherche...) Sajnos innen, a haláltól kiindulva emlékezhetünk mi is a már elég régóta elhunyt író-barátra, Zám Tiborra, aki valóban ott él közöttünk azóta is, árnyként, emlékként, tétova mozdulatban, az asztalnál lévő poharakban, a megcsillanó italban, a gondolatokat ébresztő kortyban, a kezünkben lévő fotóban, a szeretett lászlófalvi környezetben, műveiben, melyek közül az egyiknek elgondolkoztató címet adott: “Túl a poklon”. Ez a címválasztás különösen kiemeli valamit Zám Tibor életéből és műveiből: azt, hogy ő “poklot járt” emberként élte nagyon is kevésre, szűkre szabott éveit, évtizedeit. Valószínűleg maga is gyakran arra kényszerült, hogy ráébredjen a valóságra, a súlyos betegségek szorító pántjaira, egészségi állapotának végzetes korlátaira, a félelmetes halálveszélyekre. Az író Zám Tibor a Túl a poklon című kisregényében Jákó alakja mögé bújt, de ez nem volt “szerep”, nem volt “álarc”, nem volt színészi “festék”. Jákó teljesen az író alakja volt. Ezt érezte a regényből készült színdarab főhőse 1982 márciusában a kecskeméti Kelemen László Kamaraszínházban, amikor a színész Tolnai Miklós mindinkább valamiféle “alakváltozata” lett az írónak – talán a rendező, Sándor János tanácsára. Máig úgy él bennem a kecskeméti színházi bemutató, hogy a főhős nagyon “hasonlítot” az íróra, Zám Tiborra. A házasság, a férfi és nő kapcsolat dantei méretű, ihletésű “poklában” – mindjárt a kisregény elején – a temetésről ír, hiszen Zsálya a nő “csak a temetéseden lát téged viszont”. “Ravatalról” van szó, “gyásznépet” említ, “fekete fátylórlól” ír stb. A végzetes szerelmi és emberi kapcsolat ábrázolásakor egyértelműen feldereng a fenyegető halál képe. A halállal, a végzetel szoros kapcsolatban van a pokollá vált szerelem, emberi viszony. Nem egyszerűen Ady verseit idéző héjanász, végzetes vívjogú harc – mint a Léda-versekben – ez, hanem valóságosan “csata”, “harc”, egymást kikészítő szópárbaj, végzetesen éles szótörökkel vívott viadal. Zám Tibor “négy éve tartó háborúról” ír: csatákról, tönkreverésről, kikészítésről, bosszantásról, összezsuklásról, ütésről, elpáholásról. Ebben a harcban egyikük sem lehet győztes: vagy csupán pirruszi győzelem ez, vereséggel teljes diadallal. Látszólag el lehet találni a szerelmi ellenfelet, egy-egy leleplezéssel rövid időre “győzni” is lehet, megalázni, meghazudtolni, földre rogyasztani, de mégis minden viadal kétes, mindig síkos a párvívás talaja, könnyű elcsúszni, elesni, összeesni, szívéhez kapni, közel kerülni a végzetes összeroskadáshoz. Az együttélés vereségei és győzelmei nagyon viszonylagosak. Napjainkban fontos viadalmak esetében komoly technikai berendezésekkel, villanydrótokkal, jelzésekkel válik teljesen biztossá a találat. Biztos az, hogy ki a győztes a sport küzdelemben. De az élet mindennapi harcában, kisebb és nagyobb csaták pillanataiban nem gyulladnak ki a sikeres szűrást jelző lámpák. Lehet nagyon jól választani a szavak töreit, jól időzíteni, a legjobb pillanatot eltalálni, de a szinte tébolyodott dühre nem tud a másik fél olyan erővel visszavágni. Megsérül mindkét fél. Olykor megnyugszik, derűsen tudja nézni Jákó a tanya “ablakából a hófödte szántóföldeket s a kidőlt akácfán gubbasztó fácánkakasokat”. Kevés a nyugodt perc, ritka a csend, alig van nyugalom. Visszanyeri olykor lelki békéjét. S azzal is több, úgy is győz, ha megírja a maga műveit, ha képes megnyugodni, a mindennapi csatákon felülemelkedni: írni. A pokollá váló mindennapokban az egyik vagy a másik fél “bosszút” akar állni, megszegyenyíteni a másikat, “közelharcba” kezdeni, a szörnyű indulatokkal “kikészíteni”. Külön “fejezet” lehetne a szeretkezés mikéntje, sokasága, fogyása, elmaradása, a korkülönbség emlegetése. “Azt is sokszor elmondtad már – állapítja meg az író –, hogy rühelled a cigánytempót: egyik percben veszekedni (sőt: verekedni), a másikban meg szeretkezni, nem a te stílusod”. A hétköznapi jellegzetes egymásutánját a szeretkezések mellett a villanykikapcsolás, házmesternő és a lakbérhátralék, a ki- vagy beköltözés utáni lakásproblémák, a terhesség stb. jelezte. De olykor egy-egy fontos, csaknem jelképes jelenet részletes kifejtése következett: ott hevert a lakás szőnyegpadlóján hanyatt, és arca felett a csillár kampója éktelenkedett. Ebben a helyzetben tűnődött el életén, összegezte a múltbeli tapasztalatokat, leltározta szorongásait, részletezte “kutyaszorítóban”-helyzetét. Zám Tibor életében és írásaiban visszatérnek az “orvosi jelenetek, a főhős, Jákó drámai egészségi állapotát leíró részek. Ezek általában nem a fantázia szüleményei, hanem a legtöbb esetben a valóságban átélt kórházi pillanatok. Amikor egyszer szörnyű hőségben hosszú ideig a víz mellett horgászott, akkor a nap ereje nagyobb volt az övéénél, rosszul lett. Valóságos jelenet a lászlófalvi ház javítása, az író kőművesmunkája, gyenge szívének megerőltetése. Érdemes lenne néhányszor legalább pontosan egymás mellé állítani a szociográfiusan hű valóságábrázolást és a feltételezhető, valószínű kisebb-nagyobb eltérést. Azt hiszem, hogy a legtöbb esetben az igazság, a valóság dokumentuma lenne a súlyosabb ezen a mérlegen, és a másik a könnyebb, a sokkal könnyebb. Az egészségéről illetőleg betegségéről szóló részletek pontosak: “Egy este fűrészporrá omlott az agyad. Bal kezed elzsibadt. Mellkasodban, ahol a bordák találkoznak, megmozdult egy kódarab: szorított, nyomott és irgalmatlanul növekedett. A baktek felnyitotta a sorompót a szirénázó mentőautónak. A vasúti átjáró egyenetlenségeit a kerekek továbbították a kőhöz: elájultál. Egy másik döcönő még jobban fáj: attól magadhoz tértél. Az EKG duruzsolását már hallottad.” Az orvosi vizsgálat, az angina pectoris, a “fődoki” által mondott “vagy meghal, vagy megmarad”-bölcssége, csaknem “aforisztikus” tartalma határozza meg helyzetét. A fődoki szavai nem megnyugtatók. De az sem, hogy reggelre mindig meghalt közülük valaki, és pántos ládával vitték el az illetőt, az ágyát lehúzták, “és belefektették a soron következő hullajelöltet,” – fogalmazta pontosan Zám Tibor. S különben az egész regény alaphangját meghatározta az írói szemlélet, az önmegszólító alapállás, mely egyszerre magában foglalja a lírai én személyességét és a harmadik személy objektívabb távolságtartását. Pl. “Neked, azzal a szívcsontokkal, ami maradt, semmi esélyed nem volt vele szemben, de azért elkezdődött az ilyenkor szokásos sürgés: műszerek, infúziós állvány, EKG; “S ugyanakkor ez az önmegszólító stílus, egyszerre kívülről és belülről ábrázolva, vizsgálva, megmérve önmagát – és Zsályát, szerelmesét és másokat – az egész kisregénynek ad egy sajátos színt, szellemes és ironikus hangot. Ez a legvégzetesebb percekben, a kórházban töltött időkből,

az "intenzív" osztályokon, csaknem halál-közeli pillanatokban is ott vibrál Zám regényében, mintha "minden rendben volna", mintha nem járnánk a főhőssel együtt egy képzeletbeli hegyvonulat sziklameredélyén, közel a mélységhez, hiszen könnyen megcsúszhat és bármelyik pillanatban lezuhanhat a végzetes mélységbe. Pl. a kórházban odafordul a "fődokihoz", a főorvoshoz, és a sokszor hallott "hogyan érzi magát? – kérdésre látszólag könnyedén, nem panaszkodva válaszol. Sőt, talán éppen megerőltetve, felülemelkedve rossz egészségi állapotán, mintha valóban jól lenne, így szól: "Ha üzenne valakinek *odaát*ra a főorvos úr, szívesen átadod, de ne késlekedjék mondani, mert egy óra múlva talán késő lesz..." A szöveg a főorvos nyugtató szavaival folytatódik; ("Ne fárasztassa magát feleslegesen a beszéddel", mondta nyugodtan a fődoki, és tanulmányozni kezdte a legújabb kardiogramot.) (Több szempontból zárójel kell tennünk: egyrészt azért, mert egyértelműen megszakítjuk a *Túl a poklon* című Zám-kisregény elemzését, értelmezését, másrészt meg azért, mert tudatosan közbe szeretnénk ékelni egy szoroson nem ideillő irodalmi alkotást. Az első dolog emlékezés: amikor hajdan barátként kerestük fel a kórházban lévő Zám Tibort, a következőt mondta el akkor. A regényben említett halálesetek – valóságosak voltak, természetesen az ott fekvő betegek rettenetesen mélyen érintették, hiszen az akkor elhunyt még élő beteg volt számukra a mellettük lévő betegágyon a kórházban. Világosan emlékszem egy jelenetre: az esti vizitkor panaszkodó beteg kérdéseire könnyed visszautasítással, elhárítással válaszolt az orvos ("Szeretnék én olyan jól lenni, mint magam!"), majd később ugyanez a betegársuk az éjjel meghalt. Valamiféle kisebb "lázadás" bontakozott ki a kórteremben. Főleg akkor, amikor az elhunyt beteghez a másnapi látogatáskor még úgy jöttek be hozzátartozói, mint élőhöz, akkor tudták meg a szomorú tény: családtagjuk az éjjel meghalt. Ezt végletesen átélték az ebben a betegszobában lévők, csaknem "rokonként", valóságos barátként, az ilyenkor megszokott – egy betegszobában, összezárt emberek különösen együttérző közösségében. Fellázadtak, haza akartak menni, jelezték, hogy ezek után vállalva a beteg felelősségét, az önkényes hazamenetelt kérik, a hivatalos kérelmet aláírják. Csak nyugtató injekciókkal lehetett "megakadályozni" ezt a kis lázadást az orvos, a kórház ellen. – A másik közbevetés látszólag teljesen indokolatlan, és csak nagyon távolról függ össze Zám Tibor kisregényével. A modern magyar széppróza egyik remekművét, Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című regényét szeretném idézni, melyben a főhős, Szindbád azaz Krúdy Gyula utolsó, halála előtti napjába sűríti életét, az író sorsát, a magyar irodalom sajnálatosan rosszul változó helyzetét stb. Természetesen kevés rokon vonás van a két mű között, de a következőre mégis figyelünk kell. Mindkét hős író, mindketten örök halálközelségben élnek, mindketten a szerelem vándorai, mindketten kiszolgáltatottjai szűkös anyagi helyzetüknek, mindketten valamiféleképpen búcsúznak. Márai Szindbádja (Krúdy Gyulája) fenyegető "szívkepeit" emlegeti, az akkori EKG-t, idegennek érzi magát, a nagyváros bérházaiból vidékre menekülve – egy álmokban élő irodalomban fogódzik meg, ahol még éltek a régiek, Somlyó Zoltán, az elátkozott, Kosztolányi Dide, a cipőzsinórvékony nyakkendőjével... A másik Magyarországot kereste... "Okosnak kellett volna lenni, gondolta a hajós, s eszébe jutottak mind a fájdalmak, unalmak, kétségbeesések, öngyilkosságok, megalázkodások, hetvenkedések, esküdözések, várakozások és reménykedések, melyek eltöltötték szívét ötven esztendőn át, valahányszor elindult egy-egy lilakalapos nő nyomában, a Donáti-lépcsőn vagy másfelé", – írta Márai. S később: "Úgy érezte Szindbád, a hajós, hogy sok sikertelen és reménytelen bolyongás után most végre csakugyan hazaindult utasaival a vörös postakocsi.") A szerelem vándora volt mindkettő: Márai Szindbád-Krúdyja és Zám Tibor Jákója. Az egyik inkább múltba kapaszkodó ködlovagként kereste az álomkisasszonyokat, míg Zám Tibor könnyű és komolyabb nők pirosszíves bugyijai után futott kifulladásra, szívéhez kapva, meg-megroskadva. (A *Túl a poklon* című Zám Tibor-kisregény első címe a következő volt még kéziratban: *A pirosszíves bugyi*. Azért érezzük szerencsésebbnek a véglegessé vált címet, mert jobban érzékelteti az író sorsát, szenvedéseit, míg a korábbi címváltozat inkább a "szexre" helyezi a hangsúlyt, a valóban indokolt szerelmi jelenetek kapcsán. De a "pokol", a poklok köreinek bejárása súlyosabb, a mondanivalót jobban érzékeltető.) Zám Tibor kisregényének középpontjában lévő szerelem, házasság, kín, szeretkezés, öröm és szenvedés, Jákó és Zsálya sorsa – önkéntelenül is felidéz Catullus híres versét, a *Szerelem és gyűlölet* címűt: "Gyűlölök és szeretek. Mért? Nem tudom én se, de érzem / így van ez, és a szívem élve keresztre feszít." Hiszen Jákó őszintén szereti olykor Zsályát, hihetetlenül erős szerelem, vágy lobban fel benne, amikor "Tigris" álnéven szerepelt a szerelmi címlistáján, és győzött a félhomályban a pirosszíves bugyival. "Reggel megnézted magadnak a varázserejű bugyit: fehér alapon kék mintás volt, egy kicsi piros szívet a szeméremcsont magasságában." De a szerelem egyik fajtája érvényesül Zám esetében, a valóságban és regényében is: amelyik "bajt hoz a férfira". A nő "könnzárporral" dúsitott szerelme, sokáig rejtegetett pénzügyi problémái, terhessége, infarktus-veszélyt jelentő alapmagatartása, a közlőről analizált női testrészek részletezése stb. után jutunk el a házasságig. Zám Tibor az anyakönyvvezető asszony "művirágszerű" mosolyáról ír, és hozzáteszi gúnyosan-ironikusan e házasságkötési eseményt "bűnügynek", a tanút, Tócsa Károly fiatal író a bűnügy egyik "koronatanújának" nevezi. Nem a legszerencsésebben sikerült a gyerekszületés ünnepi pillanata, Jákó késett, egy szál székfűjét is elhagyta, Zsálya okkal zokogott, nem okozott örömet a csaknem nagyapa korú apa groteszk ötlete, az újságból formált "virágcsokor" átadása. Felfornak az indulatok, a párbeszédnek hangneme nem a legszerencsésebb, Zsálya arra gyanakszik, hogy újabb szeretője van Jákónak. A Féltékenység lexikonát lapozgatta állandóan Zsálya: 14 év és 60 év között legalább tíz nő végre kérdezett rá, főleg a hajdani barátnőket gyanúsította meg, "olvasta fejére" Jákónak. Az író a szerelem ábrázolásakor hirtelen váltott, elhatalmasodtak a női féltékenység és a pénzihiányok, kölcsönkérések, adósságok időszakai. Újra és újra visszaszorul a regényben a szerelem, több a gyűlölet, az indulat, a megalázás, a sértés stb. Zám szellemeskedő szavai, gúnyos megjegyzései felerősödnek (Zsálya "már nem klasszis, erjed, puhul, cefréseedik, öt éven belül, talán hamarabb is, megölttyed..."). Jákó az "alkalomhoz" illő dalt fűtyörészik: "Kurva, kurva, mért vagy kurva, / Mikor nem vagy rászorulva? / Hogyne volnék rászorulva, / Divatos a nylonruha". Múlik az idő, új nők jelennek meg, így Tim és a szeretkezés igazi szépséggel, színekkel, hangulattal társul a tűz mellett, a csillagokat nézve, majd a hűvösödő levegőről bemenekülve a tanya bensejébe, a subára, s a "füstszagú két test áhítatosan" bújik össze. S másnap Tímea fürdéséről is szép szavakat tud regényében rögzíteni az író, mert őt is átjárta most újra a szeretkezés igazi szépsége, ereje, áldomása, a sokáig rejtegetett francia konyakkal "becsicscsantva". Zám Tibor, a *Túl a poklon* írója – sokak szerint inkább szociográfus volt, mint szépíró. A *Hortobágyi jegyzetekkel* tűnt fel 1966-ban, *Bács-Kiskunból jövők* címmel jelentek meg szociográfiai írásai Magyarország felfedezése sorozatban 1973-ban, elhunyt után *Tények és indulatok* címmel tették közzé legjelentősebb szociográfiai írásait 1987-ben. Pedig mindig novellákat, regényeket is írt (pl. *Interurbán*, *Szeplős fogantatás*). Mégis a *Túl a poklon* című kisregényét választottuk ki művei közül, hogy ennek egy-egy részlete kapcsán idézzük fel alakját. Alapvetően szociográfus alkát volt, aki kis Trabantjával járt rendszeresen a Duna-Tisza közti bor- és pálinkahamisítási per tárgyalásaira Kecskemétről Székesfehérvárra és vissza. Hányszor érvelt megmásíthatatlan adatokkal, a hirtelen hatalmassá váló cukorfogyasztással stb., mennyiszer nevetett egy-egy vádlott nevetséges nevén (mert valóban nem változtatta meg az illető nevét), hányszor kényszerült nyomozói feladatra! Igazát a napjainkig elhúzódó Duna-Tisza közti borhamisítási ügyek igazolják. Szerette ezt a vidéket, a lassan alakuló demokráciát, hihetetlenül közel állt hozzá a lászlófalvi ház, iskola, fák, növények, beszélgetés és szerelem az esti tűz lobogásánál, szerette és gyöngye szívének minden erejével szepítette, javította házáat, közel a földhöz és közel a csillagokhoz. A "Már búcsúmat veszem..." című írása a *Jelenések napja* című kötetében jelent meg 1986-ban. Búcsút vett mindnyájunktól ebben a szép írásában, nem felejtve a *Túl a poklon* kisregényének természeti szépséggel teli alföldi háttérét, a mindennapos és egyben jelképes tűzzel, szalonnasütéssel, zöldségeskertjével, pipafüsttel, italozással, beszélgetéssel, állandó infarktus-veszéllyel, halálközelséggel. Sajnos ő maga is tudta a

veszélyt, önmagaégető életmódot – mint Sarkadi Imre –, de mégis folytatta az élete mindennapi csatáját munkával, írással, borral, nővel, zárójelentésekkel, orvosokkal. Arra kérte Veronit, hogy halálát ne tegyék közzé, hamvasszák el, és oda temessék el az előkertben, “ahol éjszakánként annyit csodálta és dédelgette a tüzet, mintha ő lopta volna el az égből”. És “köszönjenek el egymástól csókkal, kézfogással, de fordítsák félre az arcukat. Nem szabad látniuk egymás szemében a búcsúzás könnyeit.” Gyászjelentés: “Nagy Zám Tibor író-szociográfus 55 éves korában, 1984. április 24-én csendesen elhunyt. Hamvasztás előtti búcsúztatása 1984. május 10-én 15 órakor lesz a Farkasréti temetőben. Gyászolják: akik szerették.” Kovács János református lelkipásztor búcsúzott Tőle a temetőben koporsójánál. A búcsúbeszédéből idézünk pár sort: “Zám Tibor minden féltett dolognál jobban őrizte szívét. Nemcsak a lassan naggyá nőtt hús szívet, hanem a belső embert is. Tudta, lenni-élni annyi, mint szolgálni egy teremtő gondolatot, átizzani a meghódított igazság belső tüzétől. Ez adta írástudó alázatát. Ezért merülhetett a látszat világ alá, hogy az igazságot fedezze fel, s írja le úgy ahogy szeplősen fogantatott”.